

PƏRVİNƏ KƏRİMOVA

pveliyeva@beu.edu.az

GÜNEL BAYRAMOVA

gbayramova@beu.edu.az

Bakı Mühəndislik Universiteti

NARSİSSİZM KONSEPSİYASI VƏ ONUN ƏDƏBİYYATDA TƏZAHÜRÜ

Açar sözlər: narsissizm, narsissistik obraz, narsissistik xüsusiyyətlər, narsissistik şəxsiyyət pozuqluğu

Key words: narcissism, narcissistic images, narcissistic features, narcissistic personality disorder

Ключевые слова: нарциссизм, нарциссические образы, нарциссические свойства, нарциссическое расстройство личности

Narsissizm, narsissistik obraz, narsissistik xüsusiyyətlər, narsissistik şəxsiyyət pozuqluğu kimi terminlər ədəbiyyatda, psixologiya sahəsində və gündəlik həyatımızda tez-tez rastlanan ifadələr hesab olunmasa da, bu anlayışların təhlilində ortaya çıxan xüsusiyyətləri daşıyan şəxslərin cəmiyyətdə seçilmələri danılmazdır.

Qədim Yunan və Roma ədəbiyyatında öz görüntüsünə vurğun biri haqqında belə bir əfsanə var. Deyilənə görə, Narsissus, sevgi axtarışında dünyanı dolaşan yaraşıqlı bir adam idi. Ona aşiq olan Eko adında bir pərinin rədd etdikdən sonra, Narsissus bir göldə öz əksini görür və aşiq olur. Sudakı əksindən gözünü çəkə bilməyən Narsissus sonunda suda boğulur. Onun öldüyü yerin ətrafında indi nərgiz adlandırdığımız güllər bitir.(4) Mif, narsissizmin təməlini, özünə vurğunluğun yüksək həddini və bəzən zərərli tərəflərini təzahür etdirir. Psixologiyada narsist sözündən götürülmüş “narsissistik şəxsiyyət” adlı xarakter tipi var. Bu, sırayı bir şəxsiyyət növü deyil. Əslində bu psixoloqlar tərəfindən təsnif və tədqiq edilən bir sıra xüsusiyyətlər toplusudur. Narsissizmin psixoloji cəhətdən tərifı “şışirdilmiş, möhtəşəm bir mən” deməkdir. Bu və ya digər şəkildə narsistlər daha yaxşı, daha ağıllı, digər insanlardan daha vacib olduqlarını düşünür və xüsusi münasibətə layiq olduqlarına inanırlar. Psixoloqlar iki növ narsissistik şəxsiyyət xarakteri ayırd edir: lovğa və həssas narsist. Bundan əlavə narsissistik şəxsiyyət pozuqluğu adlanan bir forma da mövcuddur ki, bu da narsissizmin son həddidir. Lovğa narsissizm ekstrovertlik, dominantlıq və diqqət axtarışı ilə xarakterizə olunan ən geniş yayılmış növdür. Bu xüsusiyyətə malik insanlar diqqət və güc axtarışındadırlar. Bəzi siyasətçilər və məşhurlar buna tipik nümunədir. Əlbəttə ki, bu mövqə sahibi olan hər kəs

narsist deyil. Çoxları işini öz potensialından tam yararlanmaq və ya insanların həyatını yaxşılaşdırmağa kömək etmək kimi müsbət səbəblərdən edirlər. Lakin narsissistik şəxslər burada diqqət çəkmək, öz status və güclərinə dəstək axtarırlar. Bu insanlar özləri üçün çox böyük sevgiyə malikdirlər və bu başqaları tərəfindən sevilmək, təqdir edilmək kimi güclü bir ehtiyacla üst-üstə düşür. Eyni zamanda, həssas narsistlər sakit və təmkinli ola bilər. Onlar güclü ixtiyar sahibi olsalar da, asanlıqla diqqətdən kənar qala bilərlər. Hər iki halda, narsissizmin qaranlıq tərəfi uzun müddət ərzində özünü göstərir. Narsistlər egoist davranırlar, belə ki, bu tip liderlər riskli və ya qeyri-etik qərarlar qəbul edə bilər və narsissistik tərəfdaşlar inadkar və ya sadıq olmaya bilərlər. Onların xəyali görünüşünə meydan oxuduqda, hiddətli və təcavüzkar ola bilərlər. Narsissizmi bir xəstəlik hesab etsək, onu deyər bilərik ki, bu illətin fəsadlarından xəstənin özü deyil, onun ətrafındakılar əziyyət çəkir. Belə davranış narsissistik şəxsiyyət pozuqluğu adlı psixoloji bir xəstəlik kimi təsnif edilir və əhalinin 1-2 faizinə, daha çox kişilərə təsir edir. Adətən bu böyüklərə qoyulan bir diaqnozdur. Gənclər, xüsusilə uşaqlar, özünü çox vaxt mərkəzdə görmək istəyə bilər, ancaq bu inkişafın normal bir hissəsi sayılır. Adı çəkilən xüsusiyyəti əsl şəxsiyyət pozuntusu edən odur ki, onlar insanların həyatını ələ keçirir və əhəmiyyətli problemlər yaradır. Bu insanlar həyat yoldaşları və ya uşaqlarına qayğı və sevgi göstərmək əvəzinə onları diqqət və ya heyranlıq mənbəyi kimi istifadə edirlər, hətta gördükləri iş barədə verilən rəylərdə konstruktiv məqamları axtarmaq əvəzinə onlara kömək etmək istəyən hər kəsə yanlış olduqlarını deyirlər.(3) Bəs narsissizm nə səbəb olur? Əkilər üzərində aparılan tədqiqat burada güclü bir genetik komponentin olduğunu göstərir, lakin dəqiqliklə, hansı genlərin iştirak etdiyi hələ bəlli deyil. Burada ətraf mühit də mühüm rol oynayır. Uşaqlarını çox tərifləyən, az qala onlara səcdə edən valideynlərin lovğa, əksinə soyuqqanlı, nəzarətçi valideynlərin isə həssas narsistlər yetişdirmə təhlükəsi var. Bundan əlavə, fərdilik və vəzifədə yüksəlməni təhrək edən cəmiyyətlərdə narsissizmin qabarıq olduğu görünür. Məsələn, ABŞ-da, 60-cı illərin ictimai fokusu, özünü göstərmə hərəkətinə və materializmin artmasına yol açdıqdan sonra, 1970-ci ildən bəri bir şəxsiyyət xarakteri kimi narsissizm yüksəlmişdir. Son vaxtlarda sosial media növlərinin çoxaldılması da narsissizm səbəb ola bilər. Lakin bunun dəqiq bir sübut olmadığını qeyd etmək lazımdır. Narsistlərin bu mənfi xüsusiyyətlərin öhdəsindən gəlməsi mümkündür. Narsissistik şəxsiyyət pozuqluğu olan insanlara özünü sağaltmaq çətin olsa belə, öz davranışlarına dürüst baxış, psixoterapiya, başqalarına şəfqət göstərmək və digərlərini düşünmək kimi atılan hər bir addım faydalı ola bilər. (5)

Narsissistik insanların çoxu sıradan insanlardır. Ancaq özlərinin çox əhəmiyyətli və xüsusi olduqlarını düşünürlər. Nəticədə onlar başqalarını

istismar etməyə çalışırlar. Onlar digər insanlardan daimi diqqət və əmrlərinin yerinə yetirilməsini gözləyirlər. Bir restoranda, misal üçün, bir narsist dərhal yerləşdirilməyi umur. O, daha yaxşı bir stol, xüsusi salat və ya daha kəskin bıçaq tələb edə bilər. Narsistlər ailəsi, dostları, həmkarları və hətta yadlar da daxil olmaqla hər kəsin diqqətini tələb edir. Digər tərəfdən, narsistlər böyük cazibə nümayiş etdirə bilərlər. Onlar çox gülümsəyir, dedi-qodu və zarafatlar edir, canlı söhbətləri ilə həyəcan yaradırlar. Özləri haqqında məlumat və öz istəkləri haqqında hekayələr bu söhbətlərdə üstünlük təşkil edir. Bu hekayələrdə onlar öz qabiliyyətlərini və şəxsi nailiyyətlərini çox şişirtməyə çalışırlar. Əslində, narsistlər öz nailiyyətlərini təsvir etdikdə, yalançı ola bilərlər. Yalan danışmaq narsistlər üçün tipik bir davranışdır və tez-tez insanlara özləri və ya tanıdığı şəxslər haqqında yalan iddialar ilə təsir etməyə çalışırlar. Onlar öz qolf çubuqlarının professional qolfçular tərəfindən istifadə olunanlar ilə eyni olduğunu söyləyir, bələdiyyə başçısı, polis rəisi və bank rəhbəri ilə ən yaxın dost olduqlarını çox rahatlıqla iddia edirlər.

Narsissizmin kökləri: Psixoloqlar narsissistik davranışın özünə olan sevgidən deyil, əslində, uğursuzluq qorxusundan və bunun sonradan gətirəcəyi utanc hissindən irəli gəldiyini söyləyir. Bir qrup insanın fikrincə, valideynlər uşaqları məyus olduqda və ya bir şeyə nail olmadıqları zaman təsəlli vermirlərsə, bu narsissizmlə nəticələnə bilər. Uşaqlar bunun bir cəza olduğunu düşünür və nəticədə, onlar heç vaxt məyusluq və ya uğursuzluğun öhdəsindən gəlməyi öyrənmirlər. Digər psixoloqlar isə bir az fərqli nəzəriyyəyə sahibdirlər. Bu psixoloqlar valideynlər uşaqların bütün tələblərini yerinə yetirərək onları məyusluq və uğursuzluqdan qorumağa çalışdıqlarında bir narsissistik şəxsiyyətin meydana çıxacağına inanırlar. Bu, uşaqlarda ömür boyu istədikləri hər şeyi əldə edəcəklərinə dair bir gözlənti formalaşdırır.

Narsistlər başqalarını necə görür: Narsistlər digər insanları insan kimi görmürlər, tam əksinə, onları öz hissləri və ehtiyacları olmayan obyekt kimi görürlər. Narsistlərin fikrincə, digər insanların rolu onların ehtiyaclarını təmin etmək və onlara heyran olmaqdan ibarətdir. Buna görə narsistlər nadir hallarda həqiqi dostlara malik olurlar.

Məşhurlarda narsissizm: Qəribəsi odurki, sıradan insanlarda bu qədər qıcıqlandırıcı olduğunu düşündüyümüz xüsusiyyətlər bizi bir çox estrada artisti və peşəkar idmançıya cəlb edənlərlə eynidir. Son zamanlarda aparılan bir araşdırma göstərir ki, məşhurlar digər insan qruplarına nisbətən daha çox narsistdir. Ancaq məşhurları narsissistik edən şöhrət deyil. Tam əksinə, onlar elə ilk başdan narsissistik idi və sonradan başqalarından heyranlıq qazanmaq üçün bu karyeranı seçdilər. Onlar azarkeşlərinin alqışlarını sevildiklərinə dair müsbət bir mesaj olaraq görürlər. Diqqət çəkmək üçün kütləvi informasiya vasitələrindən belə sui-istifadə edə bilərlər. Məsələn, dəbdəbəli

paltarlar geyinir, cəlbədicə partnyorlar tapır, onlarla evləninir və yenidən boşanırlar. Onlar bahalı avtomobillər alıb sürətlə sürürlər. Nə olursa olsun, media bunu bəyan edir və beləliklə də məşhurların dinamik həyat tərzini maraqlı görünür.

Narsissizm hamımızın içində: Hamımızda bir az narsissizm var və bu yaxşıdır. Özünə sevgi insanlara bədənlerini bəsləmək, qorumaq, ağıllarını artırmaq, yeni bacarıqları öyrənmək, başqaları ilə münasibət qurmaq, müvəffəqiyyət əldə etmək və yaşadıkları dünyanı kəşf etməyə sövq edən bir amildir. Ancaq narsissistik şəxsiyyətlərin özünü sevməsi həddindən artıqdır ki, bu da onların həyatında demək olar ki, hər şeyə kölgə salır. (2)

Z. Freyding ən məhsuldar kəşflərindən biri narsissizm anlayışıdır. Freyding bunu öz araşdırmalarının ən əhəmiyyətli nəticələrindən biri hesab etmiş və psixoz ("narsissistik nevrozlar"), sevgi, qısqanclıq kimi müxtəlif fenomenləri izah etmək və kütləvi hadisələri daha yaxşı başa düşmək üçün cəlb etmişdir. Freyding narsissizm haqqında fikirləri cinsiyyət konsepsiyasına əsaslanır. Halbuki məsələyə belə mexaniki baxış narsissizm konsepsiyasının inkişafını blok etdirir. Məsələyə psixoloji nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, buradakı ehtimallar daha yaxşı istifadə edilə bilər.

Narsissizmin ən ibtidai forması sıradan bir şəxsin öz bədənində olan münasibətində özünü göstərir. Çox adam öz bədənində, üzünə və formasına vurğundur və onlardan bədəninin bir hissəsini özlərindən daha gözəl olan birisinininki ilə əvəz etmək istədiklərini soruşsalar, düşünmədən etiraz edəceklər. İlk baxışdan bir-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan iki fenomeni nəzərdən keçirək, lakin qeyd edək ki, ikisində də narsissizm izlənin. Müəyyən bir qadın hər ay bir saat boyunca güzgünün qarşısında saçını darayır və bəzənir. O qadın bunu boş yerə etmir, bədəni və gözəlliyini seyr etməkdən zövq alır və onun bədəni onun üçün ən mühüm reallıqdır. Onun davranışı yaraşığı gənc Narsissus haqqında yunan əfsanəsini xatırladır. O, pərişan Ekonun sevgisinə laqeyd yanaşmış və onun cavabsız sevgidən ölməsinə səbəb olmuşdur. Nemesis (və ya Afrodit) göldəki öz əksini sevdidiyi üçün onu cəzalandırmış və Narsissus özünə olan heyranlıq ucbatından suda boğularaq ölmüşdür.

Yunan əfsanəsi bu cür narsissizmin bir lənət olduğunu və onun həddindən artıq formada olmasının insanın özünü məhv etməsinə gətirib çıxardığını aydın şəkildə göstərir. Digər misaldakı qadın isə hipokondriyadan əziyyət çəkir. Özünü gözəlləşdirməyə çalışmasa da, bu qadın xəstəliklərdən qorxduğu üçün bədəni ilə həmişə məşğul olur. Bu durumdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər iki hadisədə ətraf mühitə maraq göstərməyi məhdudlaşdıran və öz şəxsiyyətinə yanaşmada narsissistik olan baxışlar vardır.

Daha az dilə gətirilən formada olsa belə, gündəlik həyatda da narsissistik orientasiya mövcuddur. Bu mövzuda hətta belə bir zarafat da var: Yazıçı bir dostu ilə uzun və yorucu bir şəkildə özü haqqında danışır. Nəhayət, deyir: "Mən bayaqdan özüm haqqında danışiram, indi sənin haqqında danışaq. Son kitabımı bəyəndinmi?" Bu şəxs yalnız özləri ilə məşğul olan və başqaları ilə çox az maraqlanan şəxslərin tipik nümunəsidir, çünki onlar öz şəxsiyyətlərinin əks-sədasıdırlar. Özlərini kömək etməyə hazır olan yaxşı insanlar kimi göstərsələr də, tez-tez bunu yalnız bu rolda özlərini yaxşı hiss etdikləri üçün edirlər və kömək etdikləri şəxsin gözü ilə ətrafa baxmaq əvəzinə, özlərinə heyran olmaq üçün bütün güclərini istifadə edirlər.

Narsissistik insanı hansı xüsusiyyətlərindən tanımaq mümkündür? Bir cəhət var ki, həmin insanların davranışında asanlıqla nəzərə çarpır. Bu, məğrurluq hissidir. Hətta elə də böyük məna kəsb etməyən bir-iki söz deyəndə belə elə bir üz ifadələri olur ki, sanki çox önəmli və dolğun bir nitq söyləyiblər. Adətən o, başqalarını dinləmir və deyilənlərdə o qədər də maraqlı olmur (əgər ağıllıdırsa, suallar verərək və maraqlı bir dinləyici görünüşü alaraq bu durumu gizlətməyə çalışır). Narsist şəxs hər hansı bir tənqiddə çox həssas reaksiya verməsi ilə də seçilə bilər. Bu həssaslıq tənqidlərin etibarlılığına olan qəzəbin və depressiv bir reaksiyanın təzahürüdür. Bir çox hallarda, narsissistik xüsusiyyətlər təvazökar və dayanıqlı davranışın arxasında gizlədilə bilər. Əslində bir çox halda narsist şəxslər özünəvurgunluqlarını itaətkarlıqla biruzə verirlər.

Bəzən narsist olan insanları üz ifadələrindən də tanımaq olur. Onları izləyərkən, təbəssümlərində ağlın təzahürünü görmək olar. Bu, təkəbbürün göstəricisi olmaqla yanaşı, həm də onlara imkan verir ki, xoşbəxtlikdən gözlərinin içi parıldayan bir uşaq kimi zərərsiz və etibarlı görünsünlər. Narsist bir şəxs heç də həmişə bütün şəxsiyyətini öz narsissizminə qurban vermir. Narsissistik elementlər bu insanların şərəf, zəka, fiziki qabiliyyət və görünüş kimi bəzi aspektlərində müşahidə olunur. Bir insanda narsissizmin dərəcəsi nə qədər çox olarsa, o öz səhvini bir o qədər az etiraf edər və ona yönəlmiş ədalətli tənqidləri belə ciddi qəbul etməz. O, ona edilən tənqidlərdən daxilində utanc hissi keçirər, özünü itirər və ya həmin insanın kifayət qədər həssaslığa malik olmadığını və düzgün şəkildə mühakimə edə bilməsi üçün yetərinə biliyinin olmadığını düşünər. Narsissizmin ən təhlükəli xüsusiyyəti rəşional qərarın itirilməsidir. Narsissistik qiymətləndirmə ön mühakimə ilə doludur və qeyri-obyektivdir.

Narsissizmdə olan bir digər patoloji element isə özünə vurğun insanın tənqiddə qarşı emosional reaksiyasıdır. Narsissistik şəxs ona ünvanlanmış hər hansı bir tənqiddə böyük qəzəblə reaksiya verir. O, tənqidləri düşmən hücumu kimi qəbul etmək məcburiyyətində olduğunu zənn edir və

deyilənlərin həqiqəti əks etdirə biləcəyini heç ağlına belə gətirmir. Onun qəzəbinə və gərginliyinə səbəb ətraf mühitlə bağlanti qura bilməməsi və tamamilə tək qalmaq qorxusunun bütün varlığını zəbt etməsidir.(3)

Narsist insanın incikliyi yalnız partlayıcı qəzəblə deyil, əksinə, depressiya ilə də özünü göstərə bilər. Zəhəri dünya bir narsist şəxs üçün problem deyil, çünki o, özü bütün bilik və qüdrəti ilə bir dünya olmağı bacarmışdır.

Narsissizm ədəbiyyatda: Ədəbiyyatda narsissizmin ən həqiqi mənada öz əksini tapdığı əsərlərdən biri Oskar Uayldın *Dorian Qreyin portreti* adlı fəlsəfi romanıdır. Əsərin qəhrəmanı inanılmaz dərəcədə gözəldir və simvolik olaraq Freydin ifadələrində rast gəlinən eqonu təmsil edir. Dorian, Lord Uoton zaman və yaşlanma səbəbindən gözəlliyin müvəqqəti olması haqqında bəhs edərkən dəhşətə gəlir və özünü daim cavan və yaraşıqlı saxlayacaq bir möcüzə-portret tapır, lakin cismən gənc və şux qalsa da, portreti onun bütün xəyanətlərini və alçaqlıqlarını görür və tədricən əks etdirir.

Roman irəlilədikcə, portret daha da qərribə bir hal alır və Dorian bir hedonistə çevrilir, o dərəcədə qəddar və təkəbbürlü olur ki, ona saf sevgi bəsləyən Sibil obrazının intihar etməsinə səbəb olur. Bu hadisə mifdəki Eko pərisinin Narsissusa bəslədiyi cavabsız sevgini xatırladır.

İllər keçir, Dorian yaşlanmır, amma yaşadığı həyat tərzi və davranış pozuqluğu onu cəmiyyətdə qalmaqallı bir obraza çevirir. Portret getdikcə daha da iyrənc bir hal alır. Rəssam ilə görüşündə isə həqiqət ortaya çıxır. Rəssam ona bildirir ki, portreti dərhal məhv etmək lazımdır, lakin Dorian bunu etmək əvəzinə rəssamı qətlə yetirir.

Bütün bunlar, yəni Dorianın öz portretini qorumağa çalışması ona görədir ki, o öz zəhəri gözəlliyini və gəncliyini həddindən artıq önəmşəyir və itirməmək üçün hər şeyi gözə alır. Daxilini əks etdirən portreti, yəni əsl Dorian Qreyi isə hamıdan gizlədir, çünki heç kimin onun qəlbini necə “qurd basdığını” görməsini istəmir. Rəsmdəki Dorianın gözünün içindən çıxmağa çalışan soxulcan onun daxili dünyasının çürüdüynün simvolik təzahürüdür. (10)

“Çirkin ördək balası” nağılında yazıçı yaxınları və cəmiyyətlə münasibətdə yaşadığı təcrid edilmə, mənimsənməmə, yadlaşma, parçalanma kimi acı təcrübəsini bölüşür. Ancaq məsələ yalnız bundan ibarət deyil. Fransız psixanalisti Jak Lakana istinadən deyilə bilər ki, hər bir insanın inkişaf prosesində və özünü tanıma müddətində buna bənzər təcrübələr yaşaması qaçılmazdır. Bir vaxtlar biz hamımız çirkin ördək balası idik; kimimiz uzun, kimimiz qısa bir müddət ərzində. Yetərincə bəyənilmədiyimizi, sevilmədiyimizi, önəmsənmədiyimizi, təqdir edilmədiyimizi hiss etmişik. Bəlkə indi bunları yenidən hiss edirik, bəlkə də gələcəkdə belə hiss edəcəik.

Çirkin ördək balası 1842-ci ildə Hans Xristian Andersen tərəfindən qələmə alınıb. Nağılın qısa məzmunu belədir; ana ördəyin həftələrdir

bəslədiyi yumurtalar nəhayət ki, çatlayır və balalar bir-bir yumurtadan çıxırlar. Balalardan biri digərlərinə heç oxşamır. Ana ördək buna çox təəccüblənir və üzülür, amma fərqli olmasına baxmayaraq ona sahiblənir. Çirkin ördək balası, bədəninin birlikdə böyüdüüyü qardaşlarının kimi olmadığı üçün onlar tərəfindən ələ salınır və amansız hərəkətlərinə məruz qalırdı. Nəhayət, o, kənarlaşdırılmağa dözə bilməyib ailəsini tərk edir. Seçdiyi bu yolda qarşısına çıxan heyvanlar və insanlar da onu qəbul etmir, sevgi göstərmirlər. Bir gün, çirkin ördək balası göldə qu quşu sürüsü görür və gözəlliklərinə heyran bir şəkildə onların yanına getməyə qərar verir. Suyun kənarına çatdıqda suda öz əksini görür. O, çirkin bir ördək balası olmadığını, bir qu quşu olduğunu başa düşür. Digər qular onu öz aralarına qəbul edir, ona hörmət edir və bundan sonra o həyatını gözəl bir qu quşu kimi davam etdirir.

Andersenin özünün buna bənzər bir keçmişi olub. O erkən yaşlarında atasını itirmiş, yoxsulluq içində böyümüşdü. Yazdığı teatr oyunlarını heç bir zaman təqdir etməyən, bunu bir vaxt itkisi kimi görən anası tərəfindən yetərinə sevildiyini hiss edə bilməmişdi. Məktəbə çox gec getdiyi üçün şagirdlərin, hətta müəllimlərin belə lağ və alçaltmalarına məruz qalmışdı. Yaşının çox olmasından əlavə, yazıçı olmaq həvəsinin də bu işdə payı vardı. Onun bədənini digər həmyaşıdlarından daha iri idi, əlinə-qoluna tam mənada hakim ola bilmirdi. Uşaqlar digərlərinə bənzəməməkdən çox qorxarlar, çünki həyat fərqli olan uşaqlar üçün asan deyil. (9)

Narsissistik obrazlara həmçinin amerikan yazıçısı Marqaret Mitçellin məşhur "Küləklə sovrulanlar" romanında bitki plantasiyası sahibinin qızı gənc Skarlet Ohara, ingilis yazıçısı Ceyn Ostinin "Qürur və Qərəz" adlı romanında cənab Kolins, eləcə də rus yazıçısı Lev Tolstoy tərəfindən yazılmış "Anna Karenina" romanındakı Anna Karenina bariz nümunədir.

Azərbaycan ədəbiyyatında da narsissistik, yəni "mən, mən deyən" obrazlara rast gəlmək mümkündür. Şifahi xalq ədəbiyyatında bu cür insanlar üçün işlənən və günümüzdə də çox geniş şəkildə istifadə olunan bir deyim mövcuddur: "Burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə". Bu ifadə heç kəsin fikrini qəbul etməyən, heç kimi bəyənməyən, öz bildiyindən dönməyən təkəbbürlü şəxslərə qarşı rişxənd ilə işlədilir. Bağdad xəlifələrinin zavallı taleyinə işarə olan bu deyimə meydanı çıxması müəyyən tarixi faktlara istinad edir. Məlum olduğu kimi, X əsrin əvvəllərindən başlayaraq xilafət uğrunda gedən iğtişaşlar nəticəsində bəzi xəlifələr hakimiyyətdən uzaqlaşdırılır və cəzalandırılırdı. Çox zaman ən ağır cəza kimi gözlərindən məhrum edilirdilər. Bu cür acınacaqlı zülmə məruz qalmış ilk xəlifə taxtdan salındıqdan sonra kor edilmiş əl-Qahir idi. O, öz razılığı ilə taxtdan əl çəkmədiyi üçün kor edilmiş və 17 il dilənçi kimi yaşamışdı. Xəlifə əl-

Mütəkki isə gözləri çıxarıldıqdan sonra 24 il yaşamışdı. Ondan sonra taxta çıxmış xəlifə əl-Müstəqfi də eyni aqibəti yaşamışdır. Bəzi kor xəlifələr düşar olduqları vəziyyətin ağırlığına baxmayaraq taxta yenidən yiyələnmək ümidlərini tərk etmədilər. Təbii ki, onların bu boş inadkarlığı acı istehza ilə qarşılanırdı.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının banilərindən biri hesab olunan Abdulla Şaiqin “Tıq-Tıq xanım” adlı nəzm əsərinin qəhrəmanında da narsissizmin izləri müşahidə olunur. Təklidən bəzən dozanqurdu özünə yoldaş tapmaq üçün ilk öncə bəzənməklə məşğul olur:

Soğan qabıqlarından
Bir çadra geydi şık-şık,
Fındıq qabıqlarından
Çarıq geyindi tık-tık,
Ətir vurdu başına,
Bəzək verdi özünə,
Qara yaxdı qaşına,
Sürmə çəkdi gözüne.

Tıq-Tıq xanımla dost olmaq istəyən çobanın ona “Dozanqurdu” deyə müraciət etməsi də qəzəblə qarşılanır:

Dedi: “Ehey, ay çoban, bir yaxşı aç gözünü,
Bax, gör kiməm: anla bir söylədiyin sözünü.
Mənə eldə-obada Tıq-Tıq xanım deyərlər,
Bir az düşünüb danış, kobud olma bu qədər!”

Özünə yoldaş axtaran dozanqurdunun qarşısına çıxanlara verdiyi sual maraq doğurur. Onun yüksək eqosundan irəli gələn bu sualda açıq aşkar görmək olur ki, Tıq-Tıq xanım üçün dostluq münasibətində ən vacib ünsür yoldaşının ona olan münasibətidir, qarşılıqlı münasibət isə onu elə də maraqlandırmır. O, dostluğun əsas obyektı olaraq özünü görür. Yoldaşını əsəbiləşdirdiyi halda necə cəzalandırılacağını sorğulayan Tıq-Tıq xanım, özünün niyə dostunu qıcıqlandıracağı barədə heç düşünmür. Əsərin sonunda onun üçün azuqə toplamağa gedən və yoldaşı olmadan yediyi yeməyi özünə haram bilən siçanın köməyini rədd etməsi də onun nə dərəcədə təkəbbürlü olduğunu bir daha sübut edir. (1)

İlyas Əfəndiyevin müəllifi olduğu, 5 yanvar 1964-cü il tarixində “Kommunist” qəzetində yayımlanan “Kərəmovçuluğa atəş!” adlı məqalədə Sabit Rəhmanın “Toy” komediyasında olan Kərəmov obrazının təhlili xüsusilə diqqət cəlb edir: “...Adamlığı, qabiliyyəti etibarilə cırtdan olduğu halda, özünü aslan hesab edir... Kərəmov öz fərsiz şəxsiyyətini cəmiyyətə qarşı qoyan, hər yerdə «mən-mən» deyən cahil bir xudpəşənddir. Kərəmov istəyir ki, kənddə görülən bütün yaxşı işlər yalnız və yalnız onun adı ilə bağlansın, onun hesabına yazılsın, hamı yoldaş Kərəmova baş əysin”.

Kərəmov heç kimin onu adlayıb irəli getməsinə istəmir. Maraqlısı odur ki, Kərəmov özü öz davranışlarında heç bir qeyri-adilik, heç bir naqislik görmür. O elə sanır ki, əsl rəhbər elə onun kimi olmalıdır, əslində isə kimliyində üzə çıxan və ətrafındakılar üçün çətinlik yaradan eqoistliyindən, rəyasətpərəstliyindən və kobudluğundan xəbərsizdir. Bu səbəbdən, müsbət obrazların sıra ilə ondan uzaqlaşdıqlarını, onun dediklərinə riayət etmədiklərini gördükcə hiddətlənir, “Aslanı yaralayınlar” deyir, hay-küy salır. İlyas Əfəndiyev özünü qadiri-mütləq hesab edən Kərəmovu birdən-birə sanki qranit dağı qarşısında qalmışa bənzətməmişdir. “Necə yəni Kərəmov səhv edir? Necə yəni Kərəmov düz demir? Necə yəni Kərəmovu işdən götürürlər? Necə yəni Kərəmovun stulunda bir başqası əyləşəcək?” Bütün bunları İlyas Əfəndiyev kərəmovçuluğun psixoloji əsasları hesab etmişdir. Günümüzdə isə bu, narsissistik şəxsiyyət pozuculuğunun əlamətləri hesab olunur. (6)

M.Ə.Sabirin “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var” adlı satirik şeirində də subyektin ifrat dərəcədə özünü önə çıxardığını müşahidə etmək olar. “Qoy mən tox olum özgülər ilə nədir karim”, “Mən salim olum, cümlə cahan batsa da batsın”, “Ancaq mənim avazeyi-şənim ucalansın” kimi ifadələrdə bunu görmək mümkündür. (7)

Üzeyir Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” adlı musiqili komediyasının qəhrəmanı Məşədi İbad obrazına nəzər saldıqda özünə heyranlıq xüsusiyyətlərini təhlil etmək mümkündür. “Mən nə qədər, nə qədər qoca olsam da, dəyərəm min cavana” deyən Məşədi İbad yaşlandığını və gənc xanımla evlənməyə layiq olmadığını heç cür qəbul eləmir. Güzgü qarşısında olan monoloq onun narsist olduğunu bir daha sübut edir: “A kişi, bircə mən bilmədim ki, camaat mənim harama qoca deyir! Vallah, görünür ki, xalqın gözü pis görür. Budur ayna, bu da mən. (*Aynaya baxır*). Allaha şükür, dişlərim hamısı cabəca, saqqalım da qapqara şəvə kimi.” (8)

Araşdırmalardan belə nəticəyə gəlinir ki, narsissizmin tərifı və təsnifi psixologiyada verilsə də, onun ən real təsvirini ədəbiyyatda tapmaq və təhlil etmək mümkündür. Bu iki elm sahəsinin vəhdəti özünəvurgun personajların timsalında onların cəmiyyətdə asanlıqla seçilməsinə yol açır. Ətrafdakılardan narsist olanları dərhal tanımaq insanlara onları anlamaqda, onlarla ortaq məxrəc tapmaqda, hətta onları idarə etməkdə kömək edir. Bu bilik həm bir müəllim, həm bir rəhbər, həm də bir həkim üçün olduqca faydalı olacaqdır. Çünki nəzəri biliklər təcrübə üzərində tətbiq edilərək öz əksini tapmalı və təbliğ edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. A. Şaiq “Tıq-Tıq xanım”, F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının Elektron Kitabları, Bakı-2001, s.4,6,7,14
2. Arline Burgmeier, Inside Reading, Oxford University Press 2012, p73

3. https://en.wikipedia.org/wiki/Narcissism_in_the_workplace
4. <https://www.britannica.com/science/narcissism>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=0ELD6lPMfVQ>
6. Kərəmovçuluğa atəş! : [Sabit Rəhmanın “Toy” komediyası haqqında] /İlyas Əfəndiyev //Kommunist.- 1964.- 5 Yanvar
7. “M.Ə.Sabir “Hophopnamə”, “ŞƏRQ-QƏRB”, 2004, s.39
8. http://meshadi.musigi-dunya.az/az/lib_4.html
9. <https://zeynepdirek.wordpress.com/2015/08/16/cirkin-ordek-yavrusu-narsisizm-ve-yaraticilik-2/>
10. Oscar Wilde “The Picture of Dorian Gray”, James Gifford 2011

**П. Каримова
Г. Байрамова**

Концепция нарциссизма и его проявления в литературе

Резюме

Представленная работа освещает проявления таких выражений, как нарциссизм, нарциссические образы, нарциссические характеристики, нарциссическое расстройство личности в психологии, литературе и нашей повседневной жизни. В статье рассматривается миф о Нарциссе, относящийся к греческой и римской литературе, которая является источником нарциссизма. Примеры письменной и устной литературы, отражающие общие черты мифа привлекают внимание. Типы, корни, причины, проявления психологического состояния, известного в психологии как «нарциссическое расстройство личности», и его влияние на человеческие отношения, широко отражены. Художественный анализ нарциссических персонажей в мировой и национальной литературе делает статью еще более интересной. Одним из самых противоречивых произведений нарциссизма является философский роман Оскара Уайльда «Портрёт Дориана Грэя». В азербайджанской литературе нарциссическими образами являются «Тык-Тык ханум» А. Шаига, Карамов в пьесе «Свадьба», написанной Сабитом Рахманом, субъект сатирических стихов М. А. Сабира, и так далее. Исследование приходит к выводу, что, хотя определение и классификация нарциссизма даны в психологии, можно найти и проанализировать наиболее реалистичное описание в литературе. Знакомство с теми, кто самовлюблен в непосредственной близости, помогает людям понять их, поделиться общими знаменателями или даже управлять ими. Эти знания будут очень полезны как для учителя, так и для гида, а также для врача. Потому что теоретические знания должны применяться на практике и должны быть отражены и поощрены.

**P. Karimova
G. Bayramova**

The concept of narcissism and its manifestation in literature

Summary

The article illuminates the manifestations of expressions such as narcissism, narcissistic images, narcissistic characteristics, a narcissistic personality disorder in psychology, literature, and our everyday life. It analyzes the myth of Narcissus, which is the origin of narcissism, in the Greek and Roman literature. Examples of written and folk literature that reflect common features with the myth draw attention. The types, roots, causes, manifestations of the psychological state, known as "narcissistic personality disorder" in psychology, and its impact on human relationships, are widely reflected. The literary analysis of the characteristic features of narcissistic personage in the world and national literature makes the article even more interesting. One of the most controversial works of narcissism is the philosophical novel by Oscar Wilde "The Picture of Dorian Gray". In the Azerbaijani literary narcissistic images are known as "Tig-Tig kəlim" by Abdulla Şaig, Kərimov in the play named "Wedding" written by Səbət Rəhman, satiric poems by M. A. Səbət, and so on. The research concludes that although the definition and classification of narcissism is given in psychology, it is possible to find and analyze its most realistic description in literature. Getting to know those who are narcissistic in the immediate neighborhood helps people to understand them, share common denominators, or even manage them. This knowledge will be very useful for both a teacher and a guide, as well as a doctor because theoretical knowledge should be applied on practice and should be reflected and promoted.

Rəyçi: Ətrabə Gül

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent